

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 14 (2019)

ISSN 2083-1765

DOI 10.24917/20831765.14.1

Tom dedykowany Pani Profesor Józefie Kobylińskiej

ARTYKUŁY

Leszek Bednarczuk

Koldras Lacki na Turbaczu

Słowa kluczowe: *Koldras Lacki, Turbacz*, nazwisko cygańskie, gwara gorczańska

Keywords: *Koldras Lacki, Turbacz*, a Romani surname, gorczański dialekt

Profesor Józefa Kobylińska, z domu Krzysztofiak, pochodzi z rodziny Machajów osiadłej we wsi Słomka (pierwotnie *Słonka*, zapewne od smaku wody) sąsiadującej z miasteczkiem Mszana Dolna. Obie miejscowości są położone na pograniczu Gorców i Beskidu Wyspowego. Region ten jest zamieszkały przez grupę etnograficzną *Zagórzan*, których gwarze i toponimii Profesor Kobylińska poświęciła większość swoich prac naukowych. Pokażne w nich miejsce zajmuje opis gwary gorczańskiej utrwalonej w twórczości Władysława Orkana, który w powieści *W roztokach* (1903) pisze:

[Franek Rakoczy] Ujrzał kamień czworogranny, podobny olbrzymiej skrzyni wykutej ze skały. Coś go pchało i odciągało zarazem. Naraz począł drzeć cały, dygotać w febrze. Lęk go ogarnął taki straszliwy, że zbiełał na twarzy. Machinalnie poruszał wargami i szeptał: *Lacki... Koldras Lacki.*

A w rozmowie z Diabłem pyta:

A nie wiecie, co o tym kamieniu, co na czole Turbacza spoczywa? Ho! – odrzekł z tajemniczym uśmiechem na twarzy. – Żeby ten skarb wydostać, co tam pod nim leży!... Ale to nie porada, sam Lucyper strzeże. On przeniósł ten kamień z Rzymu i mocno przycisnął. Są tam na nim litery, których nikt nie zgadnie. Kto je będzie znał odczytać, temu się otworzy. Ale taki się nie znajdzie...

Jak mnie poinformowała Jubilatka, na temat domniemanego nazwiska *Koldras*, *Kołodras* zabierał głos kilka razy na łamach „Wierchów” (1938, XVI: 217; 1958, XXVII: 285) dociekliwy badacz kultury ludowej Zagórzan Sebastian Flizak, stwierdzając, że miano *Kołodras* pojawiło się kilkakrotnie jako nazwisko urzędnika dworskiego (1831, 1848, 1849 r.) w dokumentach dotyczących Poręby Wielkiej, ale nie jest ono obecnie znane w tym regionie. Sebastian Flizak wypowiedział się też na temat etymologii tego nazwiska, które jego zdaniem powstało z postaci **Kołodrąb* przez dodanie

sufiksu zgrubiającego, jak w nazwiskach *Janas, Wojtas, Pietras*. Jak słusznie stwierdza Profesor Kobylińska (informacja ustna), dla językoznawcy objaśnienie to jest nie do przyjęcia. Co zaś do jego geografii, to na podstawie *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (PESEL) Kazimierza Rymuta (1993, V: 84) występuje ono 249 razy, głównie w Polsce południowej, w ówczesnych województwach: tarnowskim 77, katowickim 44 oraz nowosądeckim 27. Stąd też pochodzą XVII-wieczne zapisy *Kołdras*, które Józef Bubak (1992, I: 297) odkrył w Ujanowicach (1643 r.) i w pobliskich Żbikowicach (1698 r.), wyprowadzając je od wyrazu *kołdra*. Jak trafnie zauważa Profesor Kobylińska, również ta ostanta etymologia jest mało prawdopodobna.

W moim przekonaniu utrwalona na kamiennym czole Turbacza nazwa KOLDRAS LACKI ma charakter etniczny, a jej pierwszy człon KOLDRAS jest określeniem Cygana z plemienia Kełderaszów, zajmujących się bieleniem kotłów. Nazwa ta pochodzi od rumuńskiego *căldare* 'kocioł'. Różnicę między formami *Koldras / Kołdras – Kełderasz* można objaśniać na gruncie traspozycji fonetycznych między wielojęzycznymi mieszkańcami Karpat. Natomiast drugi człon LACKI w języku ukraińskim oznacza 'polski' (a nazwisko *Lach* jest dziś najczęstsze na Podkarpaciu i Podbeskidziu). Może więc określenie KOLDRAS LACKI było określeniem Cyganów polskich ze strony ruskojęzycznych pasterzy wołoskich w Gorcach. Jeżeli przyjmujemy tę hipotezę, to również nazwisko *Kołdras* (o podobnym zasięgu geograficznym) mogłoby pierwotnie oznaczać Cygana. Na obecność Cyganów w okolicach Turbacza (do dziś mieszkają oni na obrzeżu Ochotnicy Górnej) zwrócił mi przed laty uwagę znany pisarz i wybitny znawca regionu Jan Józef Szczepański, który często przebywał w swej „gawrze” nad Kasinką Małą. Co się zaś tyczy ruskojęzycznych pasterzy wołoskich na halach Turbacza, to przemawia za tym jego gwarowa nazwa *Trubacz* < pol. *Trębacz, w której sekwencja *TruT-, TryT-* uległa przestawce w *TurT-, TyrT-*, np. *mruczeć / murczeć, frunąć / furnąć*, jak to wykazała na bogatym materiale gwarowym Profesor Józefa Kobylińska (1973: 75–83; 1975: 95–98).

Jubilatka w swej twórczości naukowej poświęciła wiele miejsca nazewnictwu i mowie mieszkańców rodzinnej ziemi. W monografii *Gwara w utworach Władysława Orkana* (1990) zanalizowała dociekliwie utrwalony w jego dziełach system gramatyczny gwary gorczańskiej, której leksykę zgromadziła w *Słowniku gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)* (2001). Wcześniej ukazała szerszym kręgom czytelników *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy* (1997). Owocem wieloletniej pracy są jej docieklive *Studia nad językiem Ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka* (2013), obejmujące serię szczegółowych opracowań w liczącym 540 stron tomie. Na ujęcie książkowe zasługują liczne biogramy i wspomnienia o zagórzańskich duchownych, działaczach społecznych, ofiarach hitlerowskich i stalinowskich represji oraz akowcach i żołnierzach wyklętych z lat 1939–1956.

Józefa Kobylińska nie zapomniła też o swojej nauczycielce harcmistrzyni Bronce Szczepańcównie, która w czasie okupacji niemieckiej wciągnęła ją do konspiracji, udzielała lekcji języka polskiego i zachęcała do lektury powieści Żeromskiego, wzbudzając zainteresowanie literaturą piękną. Na maturze uzyskanej w 1948 roku w Samorządowym Gimnazjum w Limanowej pisała o twórczości Emila Zoli, co zwróciło uwagę kuratorskiego inspektora dra Żytyńskiego, który zachęcił

ją do studiów polonistycznych na PWSP w Krakowie. Tu zainteresowała się historią i dialektologią języka polskiego, a po ukończeniu studiów pierwszego stopnia w 1951 roku została zatrudniona przez doc. dra Stanisława Jodłowskiego jako asystentka w Katedrze Języka Polskiego. Równocześnie kontynuowała studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, zakończone magisterium w 1952 roku. Pracę doktorską na temat *Rozwój form dopełniacza l.p. rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim* obroniła w 1964, a stopień docenta uzyskała na podstawie dorobku naukowego w 1971. Habilitowała się w oparciu o wyżej wspomnianą pracę o gwarze w utworach Władysława Orkana w 1990 roku, a tytuł naukowy profesora otrzymała w 1998. W czasie swej pracy w Wyższej Szkole Pedagogicznej (dziś Uniwersytecie Pedagogicznym) w Krakowie Profesor Józefa Kobylińska pełniła ważne funkcje w życiu Uczelni, jako wicedyrektor Instytutu Filologii Polskiej, prodziekan, a następnie dziekan Wydziału Humanistycznego. Wykształciła wielu magistrów filologii polskiej oraz siedmiu doktorów; była też recenzentem szeregu prac doktorskich i opinii naukowych z zakresu językoznawstwa.

Profesor Józefa Kobylińska, obok wymienionych wyżej pięciu monografii książkowych, jest autorką ponad stu artykułów, opublikowanych w czasopismach ogólnopolskich: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, „Język Polski”, „Polonistyka”, „Poradnik Językowy”, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, „Onomastica”, oraz regionalnych: „Rocznik Sądecki”, „Gazeta Mszańska”, „Pod Lubogoszczą” i inne. Szanowna Jubilatka mimo upływu czasu jest w pełni sił twórczych i pracuje intensywnie nad kolejnymi tematami związanymi głównie z jej małą ojczyzną gorczańską, dlatego składane dziś życzenia STU LAT nie są tylko formułą grzecznościową, lecz zapowiedzią kolejnego jubileuszu.

Bibliografia

- Bubak J., 1992, *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądeczyzny*, I-II, Kraków.
- Flizak S., 1938, *W związku z napisem na Czołe Turbacza*, „Wierchy”, t. XVI, s. 217.
- Flizak S., 1958, *Jeszcze o Kołdrasie*, „Wierchy”, t. XXVII, s. 285.
- Kobylińska J., 1968, *Rozwój form dopełniacza l.p. rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim*, Wrocław.
- Kobylińska J., 1973, *Z historii i geografii wyrazu frymark*, „Prace Językoznawcze WSP”, t. II, s. 75–83.
- Kobylińska J., 1975, *Realizacja nagłosowych grup Trut-, Tryt- w gwarach polskich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, t. XXXIII, s. 95–98.
- Kobylińska J., 1990, *Gwara w utworach Władysława Orkana*, Kraków.
- Kobylińska J., 1997, *Bronisława Stefania Szczepaniec (1903–1996)*, „Rocznik Sądecki”, t. XXV, s. 288–290.
- Kobylińska J., 1997, *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy*, Kraków.
- Kobylińska J., 2001, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków.
- Kobylińska J., 2013, *Studia nad językiem Ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka (1413–1804)*, Kraków.

Rymut K., 1991, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Wrocław.

Rymut K. (red.), 1992–1994, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (na podstawie materiałów Rządowego Centrum Informacji PESEL), t. I–X, Kraków.

Koldras Lacki on Turbacz

Abstract

Professor Józefa Kobylińska, who was investigating her local dialect and Władysław Orkan's language, paid attention to the writing on one of the rocks on Turbacz – *Koldras Lacki*, mentioned in *W roztokach* (1903), and associated it with the surname *Koldras*, found in southern Małopolska. It might have been used to denote a Roma from *Kelderasz* tribe, the people who made a living out of coppersmithing (from Romanian *căldare* 'a boiler'), while the word 'Polish' *Lacki* might have been given by Russian-speaking Wallachian shepherds in Gorze. According to Kobylińska, the name *Turbacz* originated from the Russian *Turbacz with an ablaut, like in gorczanski dialect *murczeń / mručzeń, frunąc / furnąc*.